

МІСЦЕ ТАК ЗВАНОГО ПРОРОЦТВА АПОЛЛОНА З «ГІМНУ ДО ДЕЛОСА» КАЛЛІМАХА В АНТИСЕЛЕВКІДІВСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ ПТОЛЕМЕЯ ФІЛАДЕЛЬФА¹

СТВОРЕННЯ і застосування сакральних текстів з давніх часів і до сьогодення тісно пов'язане із політичним міфотворенням. Літературні пам'ятки, що тією чи іншою мірою несуть у собі сакральне навантаження (книги Святого Письма, твори міфологічного або аретологічного характеру, релігійні гімни тощо), споконвічно використовувалися можновладцями як пропагандистське знаряддя для досягнення тих чи інших політико-ідеологічних цілей. При цьому вони застосовувалися, як правило, в комплексі з іншими сакральномістичними практиками, придатними для впливу на свідомість об'єктів пропаганди. Серед таких практик головне місце займали інтерпретовані належним чином пророцтва священних оракулів, щасливі чи нещасливі знамення, віщі сни, результати ворожіння тощо. У випадку відсутності у природі необхідного релігійного чи міфологічного матеріалу, котрий відповідав би тій чи іншій нагоді, його нерідко попросту створювали. До того ж у разі нагальної необхідності процес викладення потрібної інформації у вигляді сакрального чи то псевдосакрального тексту міг набувати відверто бруталної форми. Йдеться про випадки, коли акт міфотворення відбувався мало не на очах у об'єктів застосування відповідного ідеологічно-пропагандистського продукту.

Прикладами подібного політичного міфотворення особливо багата епоха еллінізму (336–30 до Р.Х.²). Поява нових державних утворень на чолі з “новонародженими” царськими династіями і боротьба за політичний вплив у Східному Середземномор'ї, що перманентно точилася між ними [Жигунин 1980; Бенгтсон 1982; Buraselis 1982; Bengtson 1988; Hammond, Walbank 1988; Sherwin-White, Kuhrt 1993; Walbank 1993; Hoelbl 2001; Huss 2001; Габелко 2006; і т.д.]³, не могли не викликати нагальної потреби у належному ідео-

логічному оформленні. Одним з елементів цього оформлення й стали сакральні, напівсакральні та квазісакральні тексти, створювані на замовлення елліністичних володарів представниками тодішньої інтелектуальної еліти грекомовного світу.

Одним із таких квазісакральних текстів можна вважати “Гімн до Делоса” [Callimachus 1953, *IV*], написаний чи не найяскравішим представником придворної александрійської поетичної школи Каллімахом Киренським [suda 1928–1935, *kappa* 227; Świderkówna 1974, 151–157; Богданов 1979, 96–104; Чистякова 1988, 46–78; Hoelbl 2001, 65; Stephens 2003, 74–121; Завьялова 2007, 100]. Дату створення гімну, виходячи зі стану існуючої джерельної бази, визначити фактично неможливо⁴. Проте з великою часткою вірогідності можна стверджувати, що цей твір з'явився не раніше другої половини 60-х років III століття⁵ і не пізніше втрати Філадельфом панування над кикладським острівним союзом [пор. Bevan 1927, 68; Buraselis 1982, 141–146, 165–167; Hammond, Walbank 1988, 291–294; Reger 1994, 18–19; Huss 2001, 285–286].

В основу “Гімну до Делоса” покладено класичний сюжет давньогрецької міфології, пов'язаний із поневіряннями титаніди Лето, вагітної від Зевса божественною двійнею – Аполлоном і Артемідою. Згідно із сюжетом міфу, бідолашна богиня ніяк не могла знайти місця для пологів, оскільки Зевсова дружина Гера заборонила будь-якому клаптеві земної тверді надавати притулок своїй суперниці. Зрештою, цю заборону вдалося обійти з допомогою плавучого острова Астерії (за іншою версією – Ортигії), котрий після народження на ньому дітей Лето назавжди став нерухомим і отримав нову назву Делос [Homerus 1936, 2–148; Apollodorus 1907, *I, IV, 1*; Ovidius 2001, *VI, 185, 332*; Pausanias 1973, *VIII, LIII, 1*; Hyginus 1892, 53, 140; Nonnus 1959, *XXVII, 259*; Грейвс 1992, 38–39]⁶.

Проте у контексті нашого дослідження в першу чергу йтиметься не стільки про страждання нещасної титаніди, скільки про віщування, котре Каллімах вклав до вуст її тоді ще не народженого сина. Майстерно скориставшись можливостями, обумовленими специфікою означеного міфологічного сюжету, киренський поет привів Лето до острова Коса – місця народження Птолемея Філадельфа [Theocritus 1881, XVII, 56–76; Martonragium 1926, FGH, 239B, 19; Huss 2001, 177]. Поблизу цього острова Аполлон з волі автора гімну виголосив пророцтво, зміст якого здебільшого містив у собі розповідь про щасливу долю та славетні діяння майбутнього володаря елліністичного Єгипту⁷:

*Потім до сивого Коса, Меропова
острова біг свій
вмить спрямувала вона, до священних
угідь Халкіоти.
Та зупинило її слово сина, промовлене з
чрева:
“Матір, не тут я з’явлюсь, хоч чудовий
цей острів і славний,
хоч він достатком своїм вирізняється
між островами,
мойри судили йому статі коліскою
іншого бога –
сина Сотерів-богів, македонця зі скіне-
тром царським,
владу чию добровільно приймуть як
дарунок небесний
безліч племен, що обидві землі й
острови населяють,
будуть між ними й такі, що живуть
на краю ойкумени
Східна, де брама небес. Буде мати він
батькову вдачу.
Згодом я разом із ним розділю пере-
можні звитяги
як з бойовим побратимом. Бо рушать
колись на Елладу
з гострим залізом махайр і галатською
міццю Ареса
юрми титанів нових із земель, що на
заході сонця.
Буде число їх подібне до дикої зграї
сніжинок
гіперборейських бурнів або ж – до
зірок з небосхилу.
{Край наш затоплять вони, попираючи
землю нещадно,}
...і до крисейських долин і у тісну
Гефестову балку*

*смерть несучи і вогонь, що, неначе
жахлива почвара,
знищить врожай на полях. Та й не це
ще чекає Елладу:
Дельфи, святиня моя, ледь уникне
ворожого зброї,
зблизька узрівши мечі, і щити, і
галатські шоломи,
цих супостатів зухвалих, що потім по
всій ойкумені
стежки мерзенні свої прокладуть
гідним людям на горі.
Випаде клятих галатів мені багатьох
власноручно
знищити, інші ж – безславною смертю
загинуть на Нілі
ратних ціною зусиль, що здійснить не
здоланий володар.
Вислухай віщі слова, Птолемею, що
маєш на Косі
людям явити себе! З часом ти
світосяйного бога
славні діяння примножиш!”⁸*

У сучасній історіографії існує чимало загальних і спеціальних досліджень, де аналізується зміст “Гімну до Делоса” чи бодай розглядаються окремі аспекти цього твору [Herter 1929; Giangrande 1966; Griffiths 1977–1978; Bing 1981; idem 1988, 91–143; Fleming 1981; Mineur 1984; Schmiel 1987; Чистякова 1988, 55–58; Koenen 1994, 82–85; Depew 1998; Nishimura-Jensen 2000; Stephens 2003, 115–121; Slings 2004; Fantuzzi, Hunter 2004, 350–371; Ukleja 2005; Giuseppetti 2006 etc.]. Проте, на превеликий подив, у цих та інших працях я не зустрів жодної серйозної спроби проведення паралелей між змістом гімну в цілому й означеним пророцтвом зокрема з одного боку та аполлонівською тематикою у селевкідівській пропаганді – з другого⁹. Разом з тим значною мірою завдяки панегіричному пророцтву Аполлона ми отримали рідкісну можливість простежити ситуацію, у якій має місце не просто прояв, так би мовити, однобічної пропагандистської діяльності, а випадок повномасштабної двосторонньої ідеологічної боротьби, що точилася навколо однієї й тієї ж міфологічної постаті. Йдеться про міфотворчий двобій між Птолемеями та Селевкідами, що розпочався у середині III століття. Його сутність полягала у намаганні представників обох означених елліністичних династій

Мал. 1. Монети Селевка Нікатора з Вавилона та Селевкії-на-Тигрі.

продемонструвати наявність надзвичайної прихильності до них із боку Аполлона.

Буде доречно сказати кілька слів про передісторію цієї боротьби. Як відомо, першими до імені сина Лето у пропагандистських цілях протягом елліністичної доби звернулися Селевкіді, а точніше – засновник цієї династії Селевк I Нікатор¹⁰. Цей непересічний володар використав постать Аполлона задля додаткової легітимізації свого перебування у царському достоїнстві. Спочатку Селевк, скоріше за все, прагнув лише показати, що царська влада була обіцяна йому самим богом-стріловержцем. Так, про це свідчать згадки античних авторів стосовно відповідного пророцтва, даного свого часу Нікатору у храмі Аполлона в Дідимі. Зі слів Діодора й Аппіана, дідимський оракул обіцяв Селевкові царську владу, а також щасливе правління в Азії [Diodorus 1884, XIX, 90; Arrianus 1962, 56; пор.: Бикерман 1985, 234; Hadley 1974, 58; Walbank 1984, 85; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 26–27; Bringmann 1994, 13; Нефедов 2000, 184, 186–187; Журавлева 2004, 41–42].

У цьому ж контексті необхідно згадати про легенду, що виникла в оточенні Селевка під час його боротьби проти Антігона Монофталма за Месопотамію і східні сатрапії колишньої імперії Александра або ж – у період офіційного прийняття цим діадохом царського титулу [Нефедов 2000, 186–187]. У цій відверто тенденційній іс-

торії розповідалося про те, що мати Нікатора містичним шляхом отримала перстень із зображенням якоря, котрий мав служити запорукою майбутнього воцаріння її сина [Arrianus 1962, 56]. Цей же якір ми часто зустрічаємо на царських монетах Селевка [Бикерман 1985, 88; Hadley 52, 58 not. 39, 60–62; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 23; Нефедов 2000, 187] (див. мал. 1¹¹). Про існування безпосереднього зв'язку між цим символом і Аполлоном свідчить більш пізній варіант вищезгаданої легенди. Згідно із цією версією міфу перстень з якорем матір Селевка отримала від самого бога-стріловержця, котрий, як з'ясувалося, й був справжнім батьком Нікатора [Justinus 1911, XV, 4; Бенгтсон 1982, 63–64; Walbank 1993, 211; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 27–28; Нефедов 2000, 184–185; Журавлева 2004, 41–42].

Таким чином, бог-покровитель Селевка внаслідок подальшого розвитку релігійно-політичного міфу поступово перетворився на батька засновника нової елліністичної династії. Про остаточне завершення цієї трансформації ще за життя Селевка свідчить напис із північноіонійського міста Еритреї, яка містить гімн на честь Аполлонового сина Асклепія. Нам відомо, що у 281 році до цього гімну було дописано кілька рядків із закликом вшановувати Селевка, сина темноволосого Аполлона [Бикерман 1985, 228; Бенгтсон 1982, 64; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 27; Нефедов 2000, 184].

Немає нічого дивного в тому, що й нащадки Нікатора робили усе від них залежне задля підтримки міфу про походження їхньої династії безпосередньо від сина Лето [OGIS, 219; Бикерман 1985, 141, 144, 204, 208, 227–228, 236; Бенгтсон 1982, 64; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 27–28; Журавлева 2004, 42–43] (див. також прим. 16).

У свою чергу, приятель Селевка, засновник нової єгипетської династії Птолемей I Сотер, вочевидь, не мав нічого проти подібних пропагандистських заходів Нікатора. Ця обставина пояснюється дуже просто. По-перше, незважаючи на існування точки перетину інтересів обох цих діадхів у Койлесирії, справа до відвертого конфлікту за їхнього життя так і не дійшла [Diodorus 1884, XX, 113; XXI, 1; пор.: Bevan 1927, 35; Huss 2001, 198–200]. До того ж саме Птолемей, котрий заволодів територією, призначеною Селевку, був особливо зацікавлений у збереженні status quo. По-друге, засновник александрійської династії не претендував на “родинні” зв’язки з Аполлоном. Новий володар Єгипту виводив власний родовід від Діоніса та Геракла [Theocritus 1881, XVII, 20–27; OGIS, 54; Satyrus 1958, FGH, 631, 1; Theophilus 1970, II, 7; Bevan 1927, 99, 116, 120; Нефедов 2000, 173–174]; окрім цього, він доводився далеким родичем Аргеадам [Theocritus 1881, XVII, 20–27; Satyrus 1958, FGH, 631, 1; Theophilus 1970, II, 7; пор.: Eusebius 1967, 161; Chronikon Paschale 1832, 113, 3; Bevan 1927, 21; Бенгтсон 1982, 30–31; Collins 1997, 436; Hoelbl 2001, 14; Huss 2001, 90, 238 *ант.* 6].

Ситуація докорінно змінилася за царювання сина й наступника Сотера Птолемея II Філадельфа. Причиною цьому послужили постійні війни, котрі другий правитель із династії Птолемеїв вів проти нащадків Селевка – Антіоха I та Антіоха II за володіння Малоазійським узбережжям і областю східного Середземномор’я (у вузькому розумінні цього географічного поняття) [Bevan 1927, 61–62, 69–71; Бенгтсон 1982, 153–157; Жигунин 1980, 69–74, 101–112; Winnicki 1989, 51–77; Hoelbl 2001, 37–40, 43–45; Huss 2001, 260–262, 265–271, 281–287]. При цьому протистояння двох династій відбувалося не лише у військово-політичній, а й у пропагандистсько-ідеологічній сфері. Провідним, хоча,

звичайно, не єдиним, напрямком анти-селевкідівської пропаганди, що велася за часів Філадельфа¹², на мій погляд, й стало формування політично-релігійного міфу, згідно з яким Аполлон був набагато ближчим до александрійських володарів, аніж до Нікатора і його нащадків.

Як ми побачимо далі, означена ідеологічна концепція мала дві основні складові: власне демонстрацію існування виняткової прихильності (мало не пієтету) бога-стріловержця стосовно дому Птолемеїв і доведення необґрунтованості селевкідівських претензій на подібну ласку з боку цього небожителя.

Прояв першої тенденції можна простежити на прикладі низки епіграм, що містяться у порівняно нещодавно відкритій збірці творів придворного александрійського поета Посидіппа з Пелли [Posidippus 2002; пор.: Gutzwiller 2004, 91; Зелінський 2005, 20–21]. Так, у фрагментарно збереженій епіграмі під номером 37 автор розповідає про те, як другій дружині й сестрі Птолемея II обоженій Арсиної II Філадельфі було присвячено ліру, котру виніс із моря (на єгипетський берег¹³) дельфін, схожий на того, що врятував від смерті квазілегендарного співця Аріона [Posidippus 2002, 37]¹⁴. У нашому випадку перш за все особливо промовисто виглядає епітет “Аріонів”, використаний автором твору стосовно дельфіна. На мою думку, Посидіпп з допомогою цього прийому натякає на існування незмінної прихильності Аполлона до осіб, пов’язаних із Діонісом. Цей епітет поєднує між собою історію про діонісійського співця Аріона, свого часу врятованого від смерті не без втручання сина Лето [Herodotus 1899, I, 23–24; Plutarchus 1928, 18; Pausanias 1973 III, XXV, 7; IX, XXX, 2; Hyginus 1892, 194; idem 1992, II, 17; пор.: Грейвз 1992, 224–225], і присвяту Арсиної, чийм далеким предком був Діоніс (див. вище), ліри, принесеної Аріоновим дельфіном. При цьому, звичайно, слід пам’ятати, що і ліра, і дельфін у давньогрецькій міфології неодноразово пов’язувалися з Аполлоном [Homerus 1936, III, 388–490; Callimachus 1953, I, 78; II, 33; Diodorus 1884, V, 49; 74; Hyginus 1892, 194; idem 1992, II, 7; пор.: Грейвз 1992, 54, 58 *прим.* 9]. Окрім цього, й сам акт присвяти Аполлонові ліри

обоженій Арсиної ставить своєрідний логічний знак рівності між здавна шанованим олімпійським божеством і новоявленою александрійською богинею, котра, між іншим, подібно до свого “колеги”, могла виступати як покровителька мистецтва [Świderek 1967, 175, 187; Bing 2002/2003, 262–264; Stephens 2004, 174–176].

У цій же збірці ми знаходимо ще одну епіграму, в якій існує злегка завуальована паралель між Аполлоном і подружжям богів-адельфів – Птолемеєм II й Арсиною II. Йдеться про твір під номером 74, де розповідається про перемогу птолемеївського наварха Каллікрата¹⁵, отриману ним у перегонах лошат на Піфійських іграх. При цьому не можна не звернути увагу на ту обставину, що птолемеївський сановник ознаменував свою спортивну звитягу виготовленням відповідної скульптурної композиції, присвяченої не Аполлону Піфійському – чого можна було б очікувати, – а богам-адельфам [Posidippus 2002, 74]¹⁶.

Прояв другої тенденції, котрий я також відношу до часів царювання Філадельфа (див. нижче), простежується у черговому варіанті історії про причину використання у державній символіці Селевкідів зображення якоря. Згідно з цим анекдотом, також переданим Аппіаном, Селевк, вирушаючи до Вавилону з військовою допомогою, наданою Птолемеєм Сотером [пор.: Marmor Parium 1926, *FGH*, 239b, 16; Diodorus 1884, *XIX*, 86, 90; Appianus 1962, 54; Artianus 1968, 43; Eusebius 1967, 249], зачепився за камінь, на якому було вибито зображення якоря. При цьому Птолемеї, який проводжав приятеля, сказав, що це хороша прикмета, бо якір у цьому випадку означає не зупинку, а безпеку. Подальші події підтвердили слова Сотера. Селевк же у пам'ять про цей випадок, став зображувати якір на своїй печатці [Appianus 1962, 56].

Вже на підставі змісту цієї історії можна зробити недвозначний висновок щодо її відверто проптолемеївського характеру. Додатковим же підтвердженням цьому служить той факт, що дійшла вона до нас у переказі Аппіана, письменника родом з Александрії [Маяк 2002, 779]. Таким чином, ми маємо мало не стовідсоткову впевненість у тому, що наведений вище анекдот був або почерпнутий із фондів александрійської бібліотеки, або ж взагалі

почутий означеним істориком від когось зі своїх земляків. Про належність цієї оповідки до періоду правління саме Птолемея II, з моєї точки зору, свідчать дві обставини, що вказують на неможливість її виникнення з ініціативи попередника чи наступника цього монарха. Птолемеї Сотер не був зацікавлений у загостренні відносин із Нікатором (див. вище). Отже, він не став би драгувати Селевка, вигадуючи байку, що спростовувала б божественне походження останнього. За часів же третього правителя з александрійської династії – Птолемея Евергета навряд чи б можна було відшукати гідних довіри очевидців, а точніше – псевдоочевидців події, що мала відбутися у 312 році [Marmor Parium 1926, *FGH*, 239b, 16; Bevan 1927, 25; Бенгтсон 1982, 68–69; Walbank 1993, 52, 56; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 10–11]¹⁷.

Таким чином, факт існування при дворі Філадельфа антиселевкідівської пропаганди, пов'язаної з Аполлоном, не може викликати будь-яких сумнівів. Проте лише “Гімн до Делоса”, на мою думку, дає змогу усвідомити, що ми маємо справу не просто зі спорадичними проявами антиселевкідівських настроїв, а з продуманою, спеціально спланованою релігійно-ідеологічною кампанією. На це вказує, зокрема, присутність у творі провідного придворного александрійського інтелектуала одразу обох пропагандистських прийомів, поодинокі приклади застосування яких були продемонстровані мною вище.

Перш за все читачі або слухачі означеного твору не могли не згадати, що Делос як центр Кикладського острівного союзу перебував саме у птолемеївській сфері впливу (див. вище). Відповідно, їм повинно було спасти на думку, що один із провідних центрів поклоніння Аполлону потрапив під владу (тобто під захист і покровительство) володарів елліністичного Єгипту не без сприяння чи бодай згоди могутнього бога-стріловержця.

Подальший же текст гімну, власне, зміст самого пророцтва мав служити остаточним доказом на користь існування “приятельських” стосунків між Аполлоном і Філадельфом. З рядків пророцтва аудиторія Каллімаха дізнавалась, як ще не народжений син Лето провістив появу іншого поки що не народженого могутнього

бога – Птолемея, у цей спосіб визнаючи останнього мало не рівнею собі [Callimachus 1953, *IV*, 165–170]. Далі стріловержець оповідає про майбутню галатську навалу, яка докотиться аж до іншого провідного його святилища – Дельфійського оракула [див.: Diodorus 1884, *XII*, 3; 9; Trogus 1956, *XXIV*; Pausanias 1973, *X*, *XIX–XIII*; Justinus 1911, *XXIV*, 5–8]. При цьому, зі зрозумілої причини, бог не шкодує яскравих фарб і епітетів для характеристики цих ненависних йому напасників [Callimachus 1953, *IV*, 171–184]. І, нарешті, натякаючи на один з епізодів I Сирійської війни¹⁸, Аполлон прорікає, що Філадельф допоможе йому розправитися з мерзенними галатами [Callimachus 1953, *IV*, 185–187]. Отже, син Сотера з легкої руки придворного поета, по суті, перетворюється на бойового побратима світлосяйного олімпійця [Callimachus 1953, *IV*, 185–190a]¹⁹.

Разом з тим, на мій погляд, у Аполлоновому пророцтві з “Гімну до Делоса” мають місце й натяки, покликані породити у читачів деякі сумніви стосовно обґрунтованості претензій Селевкідів на пряму спорідненість зі стріловержем. На початку пророцтва, коли бог, між іншим, воздає належну похвалу батькові свого майбутнього “колеги” [Callimachus 1953, *IV*, 166–170], він ані словом не згадує, що Сотер у скрутну годину допоміг Селевкові здобути славу й царство (див. вище). Гадаю, що, якби версія про народження засновника династії Селевкідів від Аполлона поділялася Філадельфом і його оточенням, Каллімах неодмінно вклав би у уста віщого бога вираження вдячності за неоціненні благодіяння, зроблені колись його синові тодішнім правителем Єгипту. Відсутність же подібної згадки, відповідно, мала передати сумніви поета щодо існування будь-якого екстраординарного зв'язку між Аполлоном і Селевком.

Не на користь Селевкідам у цьому випадку можна трактувати й пасаж, присвячений галатській експансії. На основі його змісту можна скласти недвозначне уявлення про відверто негативне ставлення божества до цієї події. При цьому Аполлон не лише не має нічого спільного з ненависними завойовниками, а й вважає їх своїми заклятими ворогами. На мою думку, з допомогою антигалатського пасажу, вкладеного до вуст віщого бога, Каллімах

прагнув спростувати ще один релігійно-політичний міф, який, безсумнівно, виник при селевкідівському дворі і дійшов до нас завдяки старанням Плутарха.

У трактаті “Про відстрочення божої кари”, побудованому у формі бесіди, письменник з Херонеї наводить такий анекдот: “Друзям Птолемея Керавна привиділося, що Селевк викликав його на суд, де суддями були шуліки і вовки, котрі роздавали шматки м'яса його ворогам” [Plutarchus 1929, *10*]²⁰. У цій оповідці йдеться про старшого єдинокровного брата Філадельфа, котрий свого часу підступно вбив Селевка Нікатора, внаслідок чого захопив македонський престол [Trogus 1956, *XVII*; Justinus 1911, *XVII*, 1; Memnon 1857, *XIII–XIV*; *XII*, 2–3; Appianus 1962, 62–63; Pausanias 1973, *I*, *XVI*, 1–2; Nepos 2001, *XXI*, 3; Orosius 1889, *III*, *XXIII*, 63–64; пор.: Heinen 1972, 50–53, 61–63; Hammond, Walbank 1988, 243–245; Huss 2001, 257–258], а згодом загинув у боротьбі з галатами [Polybius 1882, *IX*, 35; Diodorus 1884, *XXII*, 3; Justinus 1911, *XXIV*, 5; Plutarchus 1968, 22; Pausanias 1973, *X*, *XIX*, 7; Memnon 1857, *XIII*, 8; пор.: Heinen 1972, 88–91; Hammond, Walbank 1988, 253].

У нашому випадку ключовим моментом Плутархового анекдоту є той факт, що суддями Керавна у справі вбивства Селевка були вовки і шуліки. Ці істоти тією чи іншою мірою мали відношення до Аполлона. Вовк традиційно виступав як тотемна тварина цього бога [Posidippus 2002, 40; Plutarchus 1972, 12; Phlegon 1965, *III*, 15; Нильссон 1998, 15; Stephens 2004, 176]. Шуліки ж були посмертними катами гіганта Титія, вбитого Аполлоном й Артемідією за спробу звалтувати Лето [Homerus 1913, *XI*, 580–590; Callimachus 1953, *III*, 109; Apollonius 1961, *I*, 758; Apollodorus 1907, *I*, 22–23; Pausanias 1973, *X*, *XI*, 1]²¹.

Таким чином, у байці, переказаній Плутархом, недвозначно натякається на причетність Аполлона до акту покарання Птолемея Керавна – вбивці його (стріловержця) сина. Це ж, у свою чергу, вказує на відверто селевкідівське походження означеної історії. Сам же її характер дозволяє припустити, що вона виникла з подачі котрогось із Керавнових сучасників, який згодом увійшов до придворного оточення сина й наступника Нікатора – Антіоха I.

Наш же поет завдяки антигалатському пасажу з пророцтва Аполлона підштовхує до думки про непричетність сина Лето до загибелі Керавна. Безумовна відраза, яку Аполлон Каллімаха відчуває стосовно мерзенних святотатців, попросту не дозволяє припустити, що цей бог став би використовувати саме галатів для покарання вбивці свого сина²². З огляду на це аудиторія поета повинна була прийти до висновку про абсурдність нашого анекдоту. В результаті виникали нові передумови, котрі мали сприяти породженню додаткових сумнівів щодо правдивості інших продуктів проселевкідівського міфотворення, пов'язаних із прямим походженням засновника династії від Аполлона.

На завершення ще раз хочу підкреслити, що з допомогою аналізу змісту “Тім-

ну до Делоса” в цілому і важливої його складової – пророцтва Аполлона зокрема ми можемо отримати завершену картину пропагандистської боротьби двох провідних елліністичних династій, яка велася із широким застосуванням політичного міфотворення. Низка натяків і конотацій, виявлених у цьому творі, дозволяє пов'язати між собою окремі розрізнені міфологи, що свого часу створювалися птолемеївськими і селевкідівськими придворними інтелектуалами. Це дає змогу не лише скласти чітке уявлення про існування за часів Птолемея Філадельфа продуманої структурованої релігійно-ідеологічної кампанії, в центрі якої перебувала постать Аполлона, а й пов'язати її з відповідними ідеологічними заходами, що проводилися Селевком Нікатором і його нащадками.

¹ Це дослідження становить подальшу розробку моєї доповіді “Аполлон, Селевк і перші Птолемеї: приклад міфу і контрміфу в елліністичній пропаганді”, зробленої на XI читаннях А. Кримського 7 червня 2007 року [Зелінський 2007, 44–46].

² Оскільки всі події, згадані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускатиметься.

³ Бібліографія наукових досліджень, у яких розглядається проблематика, пов'язана з політичною історією елліністичних монархій, є попросту неосяжною. Тому я обмежився згадкою лише деяких фундаментальних робіт, що побачили світ протягом останніх трьох десятиліть.

⁴ Стосовно різних припущень щодо можливого датування цього твору див. [Griffiths 1977–1978; Mineur 1984, 222–234; Чистякова 1988, 56; Depew 1998, 156 not. 3, 174 not. 50, 180 not. 63; Stephens 2003, 115, 164–165].

⁵ На це вказує не лише згадка про прижиттєвий апофеоз Філадельфа [Callimachus 1953, IV, 165–170, 187–188], який мав місце у 272/271 році [P. Hib. 199; Bevan 1927, 128–129; Turner 1984, 168; Walbank 1984, 97; idem 1993, 213–214; Koenen 1994, 52; Huss 2001, 325; Ладынин 2004, 163], а й вірогідний натяк на перезаснування пелопоннеського міста Метани під іменем Арсиноя [Giangrande 1966, 428–429], що мало місце у середині 60-х років III століття в ході Хремонідової війни [Tarn 1911, 257; Heinen 1972, 131; Shear 1978, 17–18 not. 30; Nabicht 1992, 90; Hoelbl 2001, 41; Huss 2001, 276]. Ці та інші міркування з приводу означеної проблематики я сподіваюся викласти у більш розгорнутому вигляді в окремому невеликому дослідженні.

⁶ Для більш детального ознайомлення з різноманітними варіантами цього міфу раджу відвідати веб-сторінку, присвячену Лето, розміщену на базі електронного проекту “Theoi” – <<http://www.theoi.com/Titan/TitanisLeto.html>>

⁷ Згідно з усталеним поділом гімну на тематичні підрозділи пророцтво Аполлона охоплює рядки 162–195 [Schmiel 1987, 46, 51, 53]. Проте, з огляду на тематику дослідження, мною було перекладено фрагмент, що містить рядки 160–190А.

ἀγαγίτην ὄψεται Κόων Μιροπηίδα νῆσον
 (εἶτο, Καλλικρότης ἱερὸν λυχὸν ἠρώϊνης,
 ἀλλὰ ἔ παιδὸς ἔρυκεν ἔπος τόδε· τμήτ' σὺ γε, μήτηρ,
 τῆ με τέκος, οὐτ' οὐν ἐπιπέμομαι οὐδὲ μεγαίρω
 νῆσον, ἐπεὶ λυκαρῆ τε καὶ εὐβοίος, εἰ νῦ τις ἀλλή·
 ἀλλὰ οἱ ἐκ Μοιρέων τις ἀφελόμενος θεός, ἄλλος
 ἐοῖα, Σαυοτήρων θαλάσσιον γένος· φ' ἔτι μάλιστα
 ἴξεται οἷα ἀέκουσα Μοικηθῶνι κοινανέεσθαι
 ἀμφότερη μερόγεια καὶ αἰ' πελάγεσσι καθήματα,
 μήχους ὄσον περὶ αἴτη καὶ ἠσπύθειν ἀσπείρας ἴπποι·
 Ἥλιον φορέουσιν· ὁ δ' εἴσεται φθεοῖ πατρός
 καὶ νῦ ποτε ζῆνός τις ἐλεύσεται ἀμνὶν ἀέθλος
 ὕστερον, ἠσπύθειν εἰ μὲν ἐφ' Ἑλλήνεσσι μάχισσαν
 Βαρβαρικῆν καὶ Κελτῶν ἀναστήσαντες Ἄρηα
 ἀμύγοναι Τιτήμας ἀφ' ἑσπέρου ἐσχατόωντος
 βύσσωνται νηφάδεσσιν ἐοικότες ἢ ἰσφριθμοὶ
 τεύρεσι, ἤνικα πλείεστα κατ' ἤερα βουκολέονται,
 παιδ[ ]· οἱ[ ]· οἱ[ ]
 ἀσπ[ ]· οἱ[ ]· οἱ[ ]
 καὶ πείδια Κρισσαίαι καὶ Ἥφαι[ ] φέρ[ ]εις
 ἀμφιπεριστείνωνται, ἴδωσι δὲ πλοῖα κρητὶν
 γέτονος αἰθόμενιο, καὶ οἰκεία μούνων ἀκουῆ,
 ἀλλ' ἤδη παρὰ νῆον ἀπαυγάζουμι φάλαγγας
 δυσμενέων, ἤδη δὲ παρὰ τριπέδεσσιν ἐμείο
 φάλαγγα καὶ ζωστήρας ἀναιδέας ἐχθόμενας τε
 ἀσπίδας, αἰ Γαλαῖται κακῆν ἔδεν ἀφρονὶ φύλω
 στήσανται· τέων αἰ μὲν ἐμοὶ γέρας, αἰ δ' ἐπὶ Νεῖλω
 ἐν πυρὶ τοῖς φορέουσιν ἀποπνεύσαντας ἰδοῦσαι
 κείωνται βασιλῆος ἀέθλια πολλὰ κομόνως,
 ἐσόμενα Πελάγαιε, τὰ τοὶ μαινῆται Φοῖβου
 ἀνιήσεις, μέγα δὴ τῶν εἰσέει γαστέρι μάντιν
 ὕστερον ἤματι πάντα.

⁹ На можливість пропагандистської боротьби, що точилася між Птолемеями та Селевкідами навколо постаті Аполлона, свого часу вказав W. Mineur [Mineur 1984, 7, 94]. Проте це припущення мало епізодичний характер, до того ж воно не було підкріплене належною аргументацією [пор.: Hopkinson 1985, 250; Griffiths 1988, 231]. Не виключаю, що міркування з приводу означеної проблеми міг викласти I. Michalopoulos у статті "Intertextualite et allusion historique dans le preambule de Hymne a Delos de Callimaque" [Michalopoulos 2007, 69–74], яка поки що, на жаль, мені недоступна.

¹⁰ Стосовно можливості першопочаткового відігравання Аполлоном ролі першопредка роду Селевка див. [Нефедов 2000, 185–186].

¹¹ На означеному малюнку зображено реверси двох монет Селевка Нікатора з викарбуванням на них якорем. Ліворуч розміщено срібний статер, випущений у Вавилоні бл. 311–305 року, праворуч – срібну тетрадрахму, випущену у Селевкії-на-Тигрі бл. 296–295 року. Про ці та інші селевкідівські монети можна дізнатися більш детально на веб-сайті "История древнего Рима" – <<http://www.ancientrome.ru/numizm/greece/seleucids/seleucus1/index.php>>

¹² Іншим елементом антиселевкідівської пропаганди, на мою думку, була практика проведення паралелей між державою Селевкідів і царством Ахеменідів [Зелінський 2005, 24–25].

¹³ На це вказує дуже висока ймовірність присвячення принесеної дельфіном ліри у храмі Арсиної-Кіпріди [Bing 2002/2003, 262–263; Stephens 2004, 162; Зелінський 2006, 50], що знаходився

на єгипетському узбережжі, неподалік від Александрії [пор.: Posidippus 2002, 39; 116; Strabo 1899, XVII, I, 16].

¹⁴ Для ознайомлення з українським перекладом цієї епіграми див. [Зелінський 2006, 51, прим. 10].

¹⁵ Стосовно постаті означеного наварха див. [Tarn 1911, 153–155; idem 1933, 61–68; Bing 2002, 2003, 243–266].

¹⁶ Додатковим підтвердженням на користь існування аполлонівських конотацій у епіграмі номер 37 може служити твір, розміщений у цій же секції збірки під номером 40. Означену епіграму Посидіпп присвятив скульптурному зображенню богині Лето у подоби вовчиці [Posidippus 2002, 40; Stephens 2004, 176]. У цьому ж контексті доречно згадати, що Посидіппу було надано проксенію в Дельфах [Трураніс 1952, 67–68; Lloyd-Jones 1964, 157; Bing 2001, 7].

¹⁷ Про те, що означений пропагандистський демарш Птолемеїв не залишився без відповіді з боку їхніх опонентів, на мій погляд, свідчить останнє речення з вищезгаданої легенди, переданої Юстином. У ньому розповідається, що родиму пляму у вигляді якоря мав на своєму стегні не лише Селевк, а і його діти та нащадки: “Originis eius argumentum etiam in posteris mansit, siquidem filii nepotesque eius anchoram in femore veluti notam generis naturalem habuere” [Justinus 1911, XVI, 4, 9]. Ця обставина, помічена й оприлюднена, звичайно, після смерті Селевка, очевидно, мала розвіяти сумніви у родинних зв’язках Селевкідів з Аполлоном, породжені міфотворцями з александрійського мусейону.

¹⁸ Йдеться про винищення Філадельфом бунтівного загону найманців-галатів [Pausanias 1973, I, VII, 2; Hoelbl 2001, 39].

¹⁹ Цікаво, що Л. Коєнен на підставі “Гімну до Делоса” взагалі припускає можливість існування практики ототожнення Філадельфа з Аполлоном-Гором [Koenen 1994, 83; пор.: Hoelbl 2001, 68 not. 19, III; Huss 2001, 225, 227].

²⁰

Πτολεμαίου τοῦ Κεραινοῦ φίλοι καλοῦμενον αὐτὸν ἑφῶρων
ἐπὶ δίκην ὑπὸ Σελεύκου γυλῶν καὶ λύκων δικαζόντων
καὶ κρέα πολλὰ τοῖς πολέμοις διανεμόντα.

²¹ До речі, й персонажі твору Плутарха ведуть свою бесіду, перебуваючи не деінде, як у дельфійському святилищі Аполлона [Plutarchus 1929, 7].

²² У зв’язку з цим слід також пам’ятати, що Керавн після здобуття македонського престолу примирився зі своїм молодшим братом Птолемеєм Філадельфом [Justinus 1911, XVII, 2; Heinen 1972, 74–75; Huss 2001, 258], якому Сотер, в обхід старших синів, свого часу передав владу над Єгиптом [Trogus 1956, XVI; Justinus 1911, XVI, 2; Nepos 2001, XXI, 3; Plutarchus 1957, II, 9; Diogenes 1922, V, 78–79; Lucianus 1913, 12; пор.: Нп. Huss 2001, 249].

ЛІТЕРАТУРА

Бенгтсон Г. **Правители эпохи эллинизма** / Пер. с нем. Москва, 1982.

Бикерман Э. **Государство Селевкидов** / Пер. с франц. Москва, 1985.

Богданов Б. **Литература на еллинизма**. София, 1979.

Габелко О.Л. **Анатолийское этнополитическое койне и особенности эллинизма в Малой Азии (на примере Вифинского царства)**: Дис... докт. ист. наук: 07.00.03 / Каз. гос. ун-та. Казань, 2006.

Грейвс Р. **Мифы Древней Греции** / Пер. с англ. Москва, 1992.

Жигунин В.Д. **Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н.э.** Казань, 1980.

Журавлева Н.В. Предпосылки царского культа в государстве Селевкидов // **Древний восток и античный мир**. Вып. 6 (2004).

Завьялова В.П. Еще раз о ссоре между Каллимахом и Аполлоном Родосским // **ВДИ**, 2007, № 1.

Зелінський А.Л. Аполлон, Селевк і перші Птолемеї: приклад міфу і контрміфу в елліністичній пропаганді // **XI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Київ, 7–8 червня 2007 р.** Київ, 2007.

- Зелінський А.Л. Арсиноя-Афіна чи Арсиноя-Афродіта (P. Mil. Vogl. 309, АВ 36) // **Східний світ**, 2006, № 4.
- Зелінський А.Л. Епіграми Посидіппа у контексті птолемеївської пропаганди // **Східний світ**, 2005, № 4.
- Ладынин И.А. Основные этапы царского культа Птолемеев в контексте общей эволюции египетского эллинизма // **Мнемон**, вып. 3 (2004).
- Латышев В.В. **Очерк греческих древностей**: В 2 ч. Санкт-Петербург, 1997. Ч. 2: Богослужение и сценические древности.
- Маяк И.Л. Аппиан и его "Римская история" // **Аппиан Александрийский. Римская история**. Москва, 2002.
- Нефедов К.Ю. **Культ правителя в эпоху раннего эллинизма (323–281 гг. до н.э.)**: Дис... канд. ист. наук: 07.00.02. Харків, 2000.
- Нильссон М. **Греческая народная религия** / Пер. с нем. Санкт-Петербург, 1998.
- Чистякова Н.А. **Эллинистическая поэзия**. Ленинград, 1988.
- Apollonius Rhodius. Argonautica* / Rec. H. Frankel. Oxford, 1961.
- Appianus. Syriaca* // *Appiani Historia Romana: In 2 v.* / Ed. P. Viereck et A.G. Roos. Lipsiae, 1962.
- Apollodorus. Bibliotheca Mythologica* / Ed. G. Moser. Lipsiae, 1907.
- Arrianus Flavius. Historia indica* / Flavii Arriani quae exstant omnia: In 2 v. / Ed. A.G. Roos et G. Wirth. Lipsiae, 1968.
- Bengtson H. **Die Hellenistische Weltkultur**. Stuttgart – Wiesbaden, 1988.
- Bevan E. **The House of Ptolemy**. London, 1927.
- Bing, Bing P. **Callimachus' Hymn to Delos 1–99. Introduction and Commentary**: diss. Doct. Phil. An Arbor, 1981.
- Bing P. 'Posidippus and the admiral. Kallikrates of Samos in the Milan epigrams // **GRBS**. V. 43. 2002/2003.
- Bing P. **Posidippus on Stones. The First Section of the New Posidippus Papyrus (P. Mil. Vogl. VIII 309, Col. I–IV. 6)** // APA Panel on the New Epigrams of Posidippus, Philadelphia 2001.
- Bing P. **The Well-Read Muse: Present and Past in Callimachus and the Hellenistic Poets**. Goettingen, 1988.
- Bringmann K. **The King as Benefactor: Some Remarks on Ideal Kingship in the Age of Hellenism** // Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1994.
- Buraselis K. **Das hellenistische Makedonien und die Aegaeis. Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im Aegaeischen Meer und in Westkleinasien**. Muenchen, 1982.
- Callimachus. Hymn to Delos* / Introduction and Commentary by W.H. Mineur. Leiden, 1984.
- Callimachus. Hymni* // **Callimachus**: In 2 v. / Ed. R. Pfeiffer. Oxford, 1953.
- Chronicon paschale** / Ed. L. Dindorf. Bonn, 1832.
- Collins N. The Various Fathers of Ptolemy I // **Mnemosyne**, 1997, № 4.
- Depew M. Delian Hymns and Callimachean Allusion // **HThR**. V. 98 (1998).
- Diodorus Siculus. Bibliotheca Historica*: In 4 v. V. 1, 4 / Ed. I. Bekker. Lipsiae, 1884.
- Diogenes Laertius. Diogeni Laertii Vita Philosophorum* / Rec. H. Long. Oxford, 1922.
- Eusebius. Chronicon* // **Eusebi Chroniconum canonum quae supersunt**. In 2 v. / Ed. A. Schoene. Berlin, 1967.
- Fantuzzi M., Hunter R. **Muse e modelli. La poesia ellenistica da Alessandro Magno ad Augusto**. Roma – Bari, 2002.
- Fleming M. **A Commentary on Callimachus' Fourth Hymn: to Delos**: diss. Doct. Phil. Austin, 1981.
- Giangrande G. Zwei Kallimacheische Probleme // **Hermes**. Bd. 94 (1966).
- Giuseppetti M. **Delo plazomene pelagessi (Call. hymn. 4, 192): il problema delle Yisole vaganti da Omero allTesegesi alessandrina** // Callimachea I. Atti della prima giornata di studi su Callimaco / Ed. A. Martina, A. Cozzoli. Roma, 2006.

- Griffiths A. The Date of Callimachus' Hymn to Delos. Maia. V. 29–30 (1977–1978).*
Griffiths A. Hymn to Delos by Callimachus; W.H. Mineur; The Fifth Hymn by Callimachus; A.W. Bulloch; Hymn to Demeter by Callimachus; N. Hopkinson // JHS. V. 108 (1988).
Gutzwiller K. A new Hellenistic poetry book: P.Mil.Vogl. VIII 309 // Labored in Papyrus Leaves. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil. Vogl. VIII 309) / Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. Washington, DC, 2004.
Habicht Ch. Athens and Ptolemies // CA, 1992, №1.
Hadley R. Royal Propaganda of Seleucus I and Lysimachus // JHS. V. 94 (1974).
Hammond N.G.L., Walbank F. A History of Macedonia: in III v. V. III. Oxford, 1988.
Heinen H. Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jahrhunderts V. Chr. Zur Geschichte der Zeit des Ptolemaios Keravnos und zum Chremonideinischen Krieg. Wiesbaden, 1972.
Herodotus. Historiarum Libri IX / Ed. H.R. Dietsch, H. Kallenberg. Lipsiae, 1899.
Herter H. Kallimachos und Homer // Xenia Bonnensia. Festschrift zum 75. jaehrigen Bestehen des Philologischen Vereins und Bonner Kreises. Bonn, 1929.
The Hibeh Papyri / Ed. B.P. Grenfell, A.S. Hunt, E.G. Turner, M.T. Lenger. London 1906–1955. P. Hib.
Hoelbl G. A History of the Ptolemaic Empire: Transl. from germ. London – New-York, 2001.
Homerus. In Apollinem // The Homeric hymns / Ed. T. Allen, W. Halliday, E. Sikes. Oxford, 1936.
Homerus. Odyssee / Ed. G. Dindorf, C. Hentze, R. Grafts. Lipsiae, 1913.
Hopkinson N. Callimachus, Hymn to Delos. Introduction and Commentary by W.H. Mineur // CR. 1987. № 2.
Huss W. Aegypten in hellenistischer Zeit: 332–30 v. Chr. Muenchen, 2001.
Hyginus. Fabulae / Ed. R. Herscher. Lipsiae, 1892.
Hyginus. Poetica Astronomica / Ed. G. Vire. Stuttgart, 1992.
Justinus M. Junianis. Pompeius Trogus «Historiae Philippicae» Epitome / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.
Koenen L. The Ptolemaic King as a Religious Figure // Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1994.
Lloyd-Jones H. The Seal of Posidippus: A PostScript // JHS. V. 84 (1964).
Lucianus. Macrobian // Lucianus: In 8 v. / Ed. A.M. Harmon. Cambridge (Mass.), 1913.
Marmor Parium // Die Fragmente der griechischen Historiker / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Berlin, 1926.
Memnon. Historia Heracleotes // Fragmenta historicorum Graecorum: In 5 v. V. 3 / Ed. C. Mueller. Berlin, 1857.
Michalopoulos I. Intertextualite et allusion historique dans le preambule de Hymne a Delos de Callimaque // BAGB, 2007. № 1.
Nepos Cornelius. Vitae / Ed. P.K. Marshall. Monachii [u.a.]: Saur, 2001.
Nishimura-Jensen J. Unstable Geographies: The Moving Landscape in Apollonius' Argonautica and Callimachus' Hymn to Delos // TAPhA. V. 130 (2000).
Nonnus. Dionysiaca // Nonni Panopolitani Dionysiaca : in 2 v. / Ed R. Keydell. Berlin, 1959.
Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges inscriptionum graecorum: In 2 v. / Ed. G. Dittenberger. Lipsiae, 1903–1905. OGIS.
Orosius Paulus. Historiarum adversus paganos libri VII / Rec. K. Zangemeister. Lipsiae, 1889.
Ovidius P. Naso. Metamorphoses / Ed. W.S. Anderson. Monachii – Lipsiae, 2001.
Pausanias. Graeciae descriptio: In 3 v. V. 1 / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973.
Plutarchus. De fortuna Alexandri Magni // Plutarchus. Moralia: In 7 v. V. 5 / Rec. F.H. Sandbach, C. Hubert; M. Pohlenz, K. Ziegler. Lipsiae, 1957.
Plutarchus. De Pythiae oraculis // Plutarchi moralia: In 7 v. V. 3 / Ed. J.W. Sieveking. Leipzig, 1929.

- Plutarchus. De sera numinis vindicta* // **Plutarchi moralia: In 7 v. V. 3** / Ed. J.M. Pohlens. Leipzig, 1929.
- Plutarchus. Pyrrhus* // **Plutarchus. Vitae Parallelae: In 3 v. V. 2** / Rec. C. Lindskog et K. Ziegler. Lipsiae, 1968.
- Plutarchus. Septem sapientium convivium* // **Plutarch's. Moralia: In 11 v. V. 2** / Ed. F.C. Babbitt. Cambridge (Mass), 1928.
- Polybius. Historiae: In 2 v. V. 2** / Ed. Th. Buttner-Wobst. Lipsiae, 1882.
- Pompeius Trogus. Prolegomena ad Historiam Philippicam* // **Pompei Trogi fragmenta** / Coll. O. Seel. Lipsiae, 1956.
- Posidippus. Epigramata* // **Posidippi Pellaei quae supersunt omnia** / Ed. C. Austin, G. Bastianini. Milano, 2002.
- Publius Aelius Phlegon. De mirabilibus* // Paradoxographorum Graecorum reliquiae / Ed. Giannini A. Milan, 1965.
- Reger G. Regionalism and Change in the Economy of Independent Delos*. Berkeley, 1994.
- Satyrus. Fragmenta** // Die Fragmente der griechischen Historiker / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 3. Berlin, 1958. FGH.
- Schmiel R. Callimachus' Hymn to Delos: Structure and Theme* // **Mnemosyne**, 1987. № 1/2.
- Shear T. Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B. C.* // **Hesperia (suppl.)**. V. 17 (1978).
- Sherwin-White S., Kuhrt A. From Samarkhand to Sardis: A new approach to the Seleucid empire*. Berkeley – Los Angeles, 1993.
- Slings S. The Hymn to Delos as a partial allegory of Callimachus' poetry* // **Callimachus II** / Ed. A. Harder, R. Regtuit, G. Wakker. Leuven, 2004.
- Stephens S. Seeing Double. Intercultural Poetics in Ptolemaic Alexandria*. Berkeley – Los Angeles – London, 2003.
- Stephens S. "For you, Arsinoe"* // **Labored in Papyrus Leaves. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus** (P. Mil. Vogl. VIII 309) / Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. Washington, 2004.
- Strabo. Rerum Geographicorum. Libri 17* / Ed. G. Spiro, H. Waldman. Halle, 1899.
- Suda. Lexicon* // **Suidae lexicon: in 4 v.** Leipzig, 1928–1935.
- Świderkówna A. Hellenika wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta*. Warszawa, 1974.
- Tarn W. Nauarch and Nesiarch // **JHS**. V. 31 (1911).
- Tarn W. **Two Notes on Ptolemaic History** // **JHS**, 1933. № 1.
- Theocritus. Idyllia* / Ed. A. Fritzsche et E. Hiller. Lipsiae, 1881.
- Theophilus of Antioch. Ad Autolyicum* / Ed. R. Grant. Oxford, 1970.
- Trypanis C. Posidippus and Delphi* // **CR**, 1952. №2.
- Turner E. Ptolemaic Egypt* // **The Cambridge Ancient History: in XII v. V. VII, P. 1** / Ed. 2. Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Ukleja K. Der Delos-Hymnus des Kallimachos innerhalb seines Hymnensextetts*. Münster, 2005.
- Walbank F. The Hellenistic World* / 2 ed. Cambridge Mass., 1993.
- Walbank F. Monarchies and Monarchic Ideas* // **Cambridge Ancient History: in XII v.** / Ed. 2. Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Winnicki J.-K. Operacje wojskowe Ptolemeuszów w Syrii*. Warszawa, 1989.